Doi: 10.34247/artukluakademi.1744320 | Araştırma Makalesi

Artuklu Akademi

Fıkıh Şerhlerine Yönelik Bir Tenkit Üslubu: Molla Bedreddin'in Câvî'ye Yönelttiği Eleştirilerin Tahlili

Hasan Aksoy | 0009-0006-1472-9742 | hasanaksoy2156@gmail.com

Dr. | Diyanet İşleri Başkanlığı | Türkiye

https://ror.org/007x4cq57

Atıf

Aksoy, Hasan. "Fıkıh Şerhlerine Yönelik Bir Tenkit Üslubu: Molla Bedreddin'in Câvî'ye Yönelttiği Eleştirilerin Tahlili", *Artuklu Akademi* 12/2 (Aralık 2025), 599-615. https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1744320

Öz

Câvî'nin, Muhammed Hasebullah'a ait *er-Riyâżü'l-bedîʿa* adlı metin üzerine kaleme aldığı *es-Simârü'l-yâniʿa*, Şâfiî mezhebine dair fıkhî meselelerin ele alındığı önemli bir kaynak olarak literatürde kendisine yer bulmuştur. Söz konusu eser, ilmî muhtevası ve dilsel incelikleriyle geçmişten günümüze birçok âlimin ilgisini çekmiş olmakla birlikte, bazı yönleriyle eleştiriden vareste değildir. Hem mezhebî görüşlerin aktarımında zaman zaman yaşanan belirsizlikler hem de metinsel yapıdaki gereksiz ayrıntılar ve anlatım tekrarları, eserin bazı bölümlerinde açıklık ve tutarlılık sorunları doğurmuştur. İşte tam da bu noktada Molla Bedreddin'in aynı eser üzerine yazdığı hâşiye, sadece açıklama yapmakla kalmayıp bu eksiklikleri gideren eleştirel bir müdahale metni olarak öne çıkmaktadır. Bu makale, Molla Bedreddin'in *es-Simârü'l-yâniʿa* üzerine kaleme aldığı hâşiyeyi merkeze alarak, şerh geleneği içinde üstlendiği metinsel denetim ve tashih rolünü analiz etmektedir. Molla Bedreddin, Câvî'nin ifadelerine bağlı kalmakla birlikte, gerektiğinde onun tercihlerine doğrudan müdahalede bulunmakta ve özellikle mezhebe uygunluk, lafzî fazlalıkların ayıklanması ve metin içi mantıksal tertibin sağlanması amacıyla yapıcı eleştiriler getirmektedir. Bu kapsamda da mezhebî tercihlerin tartışıldığı örneklerde, Şâfiî uygulamasıyla örtüşmeyen hususları tespit ederek bunları tashih etmekte ve okuyucuyu doğru uygulamaya yönlendirmektedir. Aynı şekilde, bazı fıkhî açıklamalarda yer alan ayrıntı tekrarlarını kısaltarak daha özlü ve anlaşılır bir ifade tarzı benimsemektedir. Ayrıca illet-malûl ilişkisi gereği cümlelerin sıralanışını eleştirerek anlamın doğru kavranabilmesi için mantıksal düzenlemelere gitmektedir. Molla Bedreddin'in bu çalışması, sadece klasik bir hâşiye değil, aynı zamanda bir tashih ve ilmî kontrol faaliyetidir. Bu yönüyle, onun çalışması hem Câvî'nin metninin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamakta hem de şerh geleneğine eleştirel düşüncenin nasıl dâhil edilebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Muhammed Hasebullah, er-Riyâżü'l-bedîʿa, es-Simârü'l-yâniʿa, Câvî', Molla Bedreddin.

Öne Çıkanlar

- Hâşiye, fıkhî meseleleri açıklamaktan çok şârihin yöntem ve üslubunu eleştirir.
- Metindeki muğlak ifadeler özellikle vurgulanır.
- Şerhteki metodolojik tutarsızlıklara dikkat çekilir.
- Değerlendirme ve tenkit ağırlıklıdır.
- Eleştirel niteliği baskın bir hâşiye görünümü arz eder.

Makale Bilgileri

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	16.07.2025
Kabul Tarihi	09.10.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, yazım hataları düzeltme amaçlı olarak sınırlı ölçüde yapay zekâ tabanlı bir araç olan ChatGPT kullanılmıştır. Yapay zekâ yalnızca yazım hataları düzeltme amacıyla kullanılmış olup, çalışmanın bilimsel içeriği, analizleri, değerlendirmeleri ve sonuçları tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

A Critical Methodology Toward Classical Fiqh Commentaries: An Analysis of Molla Bedreddin's Criticisms Directed at Câvî

Hasan Aksoy | 0009-0006-1472-9742 | hasanaksoy2156@gmail.com

Dr. | Presidency of Religious Affairs | Türkiye

https://ror.org/007x4cq57

Citation

Aksoy, Hasan. "A Critical Methodology Toward Classical Fiqh Commentaries: An Analysis of Molla Bedreddin's Criticisms Directed at Câvî", *Artuklu Akademi* 12/2 (Dec 2025), 599-615. https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1744320

Abstract

The gloss (ḥāshiya) titled as-Simār al-Yāniʿa, written by Molla Bedreddin on Câvî's er-Riyāḍ al-Badīʿa, holds a notable place in classical Islamic literature as a significant work addressing legal issues pertaining to the Shāfiʿī school of law. While Câvî's original work has attracted scholarly attention due to its depth and linguistic sophistication, it is not immune to criticism. Ambiguities in presenting madhhab-based rulings, excessive detail, and repetitive expressions have caused clarity and coherence issues in certain sections. At this point, Molla Bedreddin's gloss emerges not merely as a commentary but as a text offering constructive corrections and scholarly intervention. Focusing on as-Simār al-Yāniʿa, this article analyzes the oversight and corrective role Molla Bedreddin assumes within the framework of the classical commentary tradition. While closely adhering to Câvî's formulations, he intervenes in interpretive choices when necessary. His critiques focus on three key areas: consistency with the Shāfiʿī school, elimination of redundant expressions, and logical coherence. In particular, Molla Bedreddin identifies where Câvî's statements conflict with established Shāfiʿī practice and corrects these inconsistencies to guide proper application. He also adopts a more concise style by reducing repetitive elaborations in certain legal discussions. Moreover, he critiques the syntactic order of statements based on the causal relationship between legal reasoning and rulings, suggesting logical restructuring for better comprehension. Thus, Molla Bedreddin's gloss functions not only as a traditional commentary but also as an exercise in textual editing, correction, and scholarly quality control. In this regard, his work contributes to a more accurate understanding of Câvî's text and demonstrates how critical thinking can be integrated into the classical commentary tradition.

Keywords

Islamic Law, Muḥammad Ḥasab Allāh, ar-Riyāḍ al-Badīʿa, as-Simār al-Yāniʿa, Cāwī, Molla Bedreddin.

Higlights

- The ḥāshiya focuses on criticizing the commentator's method and style rather than explaining juristic issues.
- Ambiguous expressions in the text are particularly highlighted.
- Methodological inconsistencies in the commentary are pointed out.
- It is predominantly evaluative and critical in nature.
- It thus presents itself as a ḥāshiya with a predominantly critical character.

Article Information

Article Type	Research Article
Reviewers	Two external reviewers / Double-blind
Date of Submission	16.07.2025
Date of Acceptance	09.10.2025
Date of Publication	31.12.2025

Plagiarism Checks	Done- intihal.net
AI Disclosure	During the preparation of this study, ChatGPT, an AI-based tool, was used to a limited extent for the purpose of correcting spelling errors. The AI was used solely for the purpose of correcting spelling errors, and the scientific content, analyses, evaluations, and conclusions of the study were created entirely by the author.
Ethics Committee Approval	This study does not require ethics committee approval, as it is based on data obtained through literature review and previously published sources. It is hereby declared that all scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and that all referenced works have been properly cited in the bibliography.
Complaints	artukluakademi@gmail.com
Conflict of Interest	No conflict of interest declared
License	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
Indexing Information	The journal is indexed in TrDizin DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

Fıkıh ilmine dair kaleme alınan metinler arasında, hem medreselerdeki müfredat içerisinde uzun yıllar yer bulmuş hem de ilim halkaları nezdinde kabul görmüş önemli eserlerden biri, Muhammed b. Süleyman Hasebullah'a (öl. 1335/1917) ait *er-Riyâżü'l-bedîʿa* adlı çalışmadır. Bu eser, özellikle fıkıh öğrenimine yeni başlayan talebelerin anlayabileceği sade ve açık bir üslup taşımasıyla öne çıkmakla birlikte pedagojik yapısıyla da eğitimde işlevsel bir rol üstlenmektedir. Bu yönüyle *er-Riyâżü'l-bedîʿa*, telif edildiği andan itibaren çeşitli medreselerde temel başvuru kaynaklarından biri hâline gelmiş, hem talebeler hem de müderrisler tarafından yoğun ilgi görmüştür. Söz konusu esere, zamanla birçok şerh yazılmıştır. Bunlardan en dikkat çekici olanlardan biri, Ebû Abdilmuʿtî Muhammed b. Ömer b. Arabî b. Alî en-Nevevî el-Câvî'nin (öl. 1316/1898) kaleme aldığı *eş-Şimârü'l-yâniʿa* adlı çalışmadır.[1] Bu şerh, yalnızca *er-Riyâżü'l-bedîʿa*'yı açıklamakla kalmamış, aynı zamanda metnin ilmî derinliğini farklı açılardan yeniden yorumlama imkânı sunmuştur. Câvî'nin şerhi de ana metin gibi ilim çevrelerinde büyük bir kabul görmüş ve defalarca farklı yayınevleri tarafından neşredilmiştir. Çağdaş medrese geleneğinin tanınmış isimlerinden ve hâlen hayatta olan âlimlerden Molla Bedreddin, *eş-Şimârü'l-yâniʿa* üzerine önemli bir haşiye yazmıştır. Söz konusu hâşiye, yalnızca açıklamalarla sınırlı kalmamakta; yer yer eleştirel değerlendirmelere de yer vererek metne yönelik dikkat çekici katkılar sunmaktadır. Bu çalışma, Molla Bedreddin'in hâşiyesi bağlamında *eş-Şimârü'l-yâniʿa*'ya yönelik eleştirilerini sistematik biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Eleştirilerin hangi ilmî ilkelere dayandığı, hangi yöntemle dile getirildiği ve metnin hangi yönlerine odaklandığı ayrıntılı olarak analiz edilecektir. Böylece, çağdaş bir âlimin klasik bir şerh metniyle kurduğu eleştirel ilişki üzerinden, fıkıh geleneğinde süreklilik ve dönüşüm dinamikleri daha yakından gözlemlenebilecektir.

1. Molla Bedreddin'in Hayatı ve Eserleri

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde klasik medrese geleneğini sürdüren önemli ilim adamlarından biri Molla Bedreddin'dir. Hâlen hayatta olan ve uzun yıllara yayılan eğitim faaliyetleriyle bölgesel dini ilim geleneğinde derin izler bırakmış olan Molla Bedreddin, yüzlerce öğrenci yetiştirmiş ve çoğuna ilmî icazet vermiştir. Molla Bedreddin, Recep 1343 / Şubat 1925 tarihinde, Osmanlı ilmî ve kültürel mirasının etkisini sürdürdüğü bir dönemde Siirt iline bağlı Tillo (bugünkü adıyla Aydınlar) köyünde dünyaya gelmiştir. Soyu, bölge tasavvuf ve ilim tarihinde önemli bir yere sahip olan Tillo'lu İsmail Fakirullah'a dayanmaktadır. İsmail Fakirullah, 18. yüzyılın önde gelen sufî âlimlerinden İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin de şeyhi ve hocasıdır. Bu silsile, Molla Bedreddin'in ilmî ve tasavvufî geleneğe bağlı bir çevrede yetiştiğini açıkça ortaya koymaktadır. Eğitim hayatı boyunca dönemin önde gelen âlimlerinden ders almış, medrese müfredatında yer alan klasik Arapça metinleri derinlemesine mütalaa etmiştir. Başta Molla Halil (öl. 1259/1843), Molla Muhammed ed-Dirşevî (öl. 1342/1924), Molla Yahya en-Nîvilî (öl. 1370/1951) ve Molla Abdülaziz el-Fakiri gibi seçkin âlimlerden aldığı derslerle sağlam bir ilmî temel edinmiştir. Bu sürecin ardından icazetini, Nurşin bölgesinde "Hazret" unvanıyla tanınan Molla Ziyâüddin'in (öl. 1342/1924) torunu olan Molla Nasır'dan almıştır. Kendisi de ilerleyen yıllarda birçok talebeye icazet vererek bu geleneği sürdürmüştür.

Molla Bedreddin yalnızca bir hoca değil, aynı zamanda müellif kimliğiyle de tanınmaktadır. Yıllar içinde kaleme aldığı eserler hem medrese çevrelerinde hem de akademik camiada ilgi görmüştür. Bu eserlerde hem tefsir hem kelâm hem de Arap dili ve edebiyatı gibi İslâmî ilimlere dair meseleler ele alınmaktadır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

[1] Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-Aʿlâm* (b.y.: Dâru'l-Melâyîn, 2002),6/318

1. *Ebde'u'l-beyân li cemî'i âyi'l- Ḳur'ân*[2]
2. *Ḫulâṣatü'l-beyân li-cemî'i âyi'l-Ḳur'ân*[3]
3. *Bedî'u'l-beyân limâ 'asâ en yaḫfâ fi'l-Ḳur'ân*[4]
4. *'Akîdetü'l-mü'mini's-sedîde*[5]
5. *Ḫulâṣatü't-taṣrîf*[6]
6. *el-Vaṣıyye*[7]
7. *es-Sîretü'ẕ-ẕâtiyye*[8]
8. *el-Vaṣıyyetü'l-'âmme*[9]
9. *el-Vaṣâye'l-'aşer li'l-ebnâ'i'aşereti'l-ġurer*[10]
10. *Şükürnâme*[11]
11. *er-Raḥalât ile'd-diyâri'l-muḳaddese*[12]

[2] Arapça olarak telif edilen bu kıymetli eser, bugüne dek dört farklı baskıyla ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur. Bu baskılar içerisinde en dikkat çeken nüsha, 2016 yılında Beyrut'ta yayımlanan hacimli edisyondur. Toplam 1327 sayfadan oluşan bu baskı, hem içeriğinin derinliği hem de sistematik düzeni bakımından, önceki neşirlere kıyasla daha titiz ve ilmî bir yaklaşımla hazırlanmış olup araştırmacılar nezdinde referans niteliği taşımaktadır. Nurettin Turgay, "Müfessir Muhammed Bedreddin Sancar Hayatı Eserleri ve Tefsirciliği", *Uluslararası Siirt Sempozyumu* (İzmir: Birleşik Matbaa, 2007), 267; Esat Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 11/25 (Haziran 2021), 235-236.

[3] Molla Bedreddin, söz konusu tefsir çalışmasının, daha önce kaleme aldığı Ebdeʿu'l-Beyân adlı eserinin özetlenmiş bir versiyonu olduğunu özellikle belirtmiştir. Müellifin bu beyanı, yeni çalışmanın *Ebdeʿu'l-beyân*'da yer alan ana tefsir yaklaşımlarını daha sade ve derli toplu bir biçimde sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle eser, hem müellifin derin ilmî tecrübesini yansıtan bir mahsul olarak hem de eğitim ortamlarında pratik kullanım açısından elverişli bir kaynak olarak dikkat çeker. Bkz. Ebü'l-Berekât Muhammed Bedreddin et-Tillovî, *Ḫulâṣatü'l-beyân li-cemî'i âyi'l-Ḳur'ân* (b.y.: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 2017), 2; Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", 236-237.

[4] Söz konusu eserde, Kur'ân-ı Kerîm'in anlamlandırılması sırasında yanlış anlaşılmaya müsait veya anlamı kapalı olabilecek lafız ve ifadelere özel bir dikkat gösterilmektedir. Müellif, bu tür dilsel unsurları tespit ederek açıklığa kavuşturmakta ve muhtemel anlam kaymalarının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, tefsirin hem anlam derinliğini artırmakta hem de okuyucuya metni daha sağlıklı bir şekilde kavrama imkânı sunmaktadır. Bkz. Turgay, "Müfessir Muhammed Bedreddin Sancar Hayatı Eserleri ve Tefsirciliği", 267; Harun Öğmüş, "Bedreddin Sancar ve Ebdeʿu'l-beyân Adındaki Tefsiri", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, ed. M. Nesim Doru (Ankara: MRK Baskı, 2010), 731; Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", 237-238.

[5] Yukarıda geçen eser, Ehl-i Sünnet akaidine dair temel esasları ihtiva eden, hacim bakımından küçük fakat muhteva açısından yoğun bir risale niteliğindedir. Müellif, eserin kolaylıkla ezberlenebilmesi ve medrese eğitiminde pratik biçimde kullanılabilmesi amacıyla metni nazım formunda kaleme almıştır. Toplam 54 beyitten oluşan bu manzume, hem didaktik hem de estetik bir anlatım tarzı sergilemekte olup klasik akaid metinleri arasında mütevazı fakat işlevsel bir yer işgal etmektedir. Bkz. Turgay, "Müfessir Muhammed Bedreddin Sancar Hayatı Eserleri ve Tefsirciliği", 267; Öğmüş, "Bedreddin Sancar ve Ebdeʿu'l-beyân Adındaki Tefsiri", 731; Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", 238.

[6] Bu mütevazı çalışma, sarf ilminin temel konularını özlü ve sistematik bir biçimde ele alan kısa bir risale niteliğindedir. Toplam 28 sayfadan oluşan eser, hacim olarak sınırlı olsa da içerdiği bilgiler itibarıyla yoğun bir muhtevaya sahiptir. Metnin dipnotlarında, ana konulara ilişkin kavramsal açıklamalara, dikkat çekici örneklere ve tamamlayıcı bilgilere yer verilerek hem metnin anlaşılabilirliği artırılmış hem de okuyucuya teorik bilginin ötesine geçen bir perspektif sunulmuştur. Bkz. Turgay, "Müfessir Muhammed Bedreddin Sancar Hayatı Eserleri ve Tefsirciliği", 267; Öğmüş, "Bedreddin Sancar ve Ebdeʿu'l-beyân Adındaki Tefsiri", 731; Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", 238.

[7] Müellif, dokuz sayfadan oluşan bu kısa risalede, hem kendi evlatlarına hem de genel olarak Müslüman topluma yönelik özlü nasihatlerde bulunmuştur. Eserde yer alan tavsiyeler, bireysel ve toplumsal sorumluluk bilincini pekiştirmeyi amaçlayan ahlâkî ve dinî ilkeler çerçevesinde sunulmuştur. Sade fakat derinlikli bir üslupla kaleme alınarak okuyucunun doğrudan muhatap alınması sağlanmıştır. Bkz. Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", 238.

[8] Müellifin kendi hayatını konu edinen bu kısa risalede, özellikle öğrencilik yıllarına ve bu süreçte karşılaştığı zorluklara odaklanılmıştır. 2013 yılında Şefkat Yayınları tarafından müellifin vasiyetiyle ikinci kez yayımlanan eser, ilim yolculuğunun çileli fakat anlamlı yönlerini yansıtan otobiyografik bir metindir. Bkz. Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", 238.

[9] Bu dokuz sayfalık risale, müfessirin Müslümanlara yönelik ahlâkî ve dinî içerikli nasihatlerini içermektedir. Eserin başında vasiyetin sünnet oluşuna değinilerek bu uygulamanın önemi vurgulanmış; devamında ise özellikle takva konusu merkezî bir tema olarak ele alınmıştır. Bkz. Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", 238.

[10] Bu kısa risale, müfessirin çeşitli nasihatlerini içeren toplam 11 kasideden oluşmaktadır. Her bir kaside, müellifin erkek evlatlarına hitaben yazılmış olup iki tanesi küçük oğlu Mahmut Sancar'a, biri ise torunu Dr. Mustafa Sancar'a ithaf edilmiştir. Bkz. Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", 238-239.

[11] Bu 9 sayfalık risale, müellifin kendisine lütfedilen ilahî nimetleri zikrederek şükrünü ifade ettiği bir metindir. Tahdîs-i nimet amacıyla kaleme alınan eserde, genellikle fark edilmeyen nimetlere dikkat çekilir. Önceki iki risaleyle birlikte basılmış olsa da yayınevi, tarih ve baskı yeri bilgileri belirtilmemiştir. Bkz. Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", 238-239.

Molla Bedreddin, temel İslâmî ilimlere dair kaleme aldığı çalışmalarıyla sadece bir müderris değil, aynı zamanda üretken bir müellif kimliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Sarf, nahiv, mantık, istiare ve vaḍ' gibi klasik medrese ilimlerinin ana disiplinlerine yönelik hazırladığı hâşiyeler, geleneğe vukufiyetinin yanı sıra metin tahlilindeki yetkinliğini de ortaya koymaktadır. Bu metinler, hem pedagojik açıdan medrese müfredatının derinleşmesine katkı sunmakta hem de ilgili ilmî alanlara dair özgün çözümlemeler içermektedir. Molla Bedreddin'in kaleme aldığı bu hâşiyeler, klasik Arapça metin şerhçiliği geleneğini sürdüren ve yer yer bu geleneğe eleştirel katkılar sunan yönleriyle dikkat çekmektedir. Ancak söz konusu eserlerin önemli bir kısmı henüz ilmî çevrelerle buluşmamış, yazma nüsha halinde sadece belirli medreselerde dolaşmaktadır. Bu durum, hem bölgesel ilim mirasının geniş kitlelere ulaşmasında karşılaşılan zorluklara işaret etmekte hem de bu eserlerin neşredilerek günümüz ilmî literatürüne kazandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

2. Eleştiri Metodu

Hakikatin ortaya konulması, tüm ilim dallarında temel bir hedef olarak eleştirinin vazgeçilmezliğini beraberinde getirmiştir. Eleştirel düşünce, yalnızca pozitif bilimlerle sınırlı kalmayıp tarihsel süreç içerisinde dinî ilimler sahasında da köklü bir gelenek hâline gelmiştir. Bununla birlikte, her eleştirinin aynı derecede yapıcı olduğu söylenemez. Özellikle kişisel yargılara dayalı, sistematik temelden yoksun tenkitlerin, ilmî zemine katkı sunmak yerine zaman zaman bilgi üretim sürecine zarar verdiği görülmektedir. Buna karşın, metodolojik bir çerçevede inşa edilen, nesnel verilere dayanan ve gerekçelendirilmiş eleştiriler; düşünsel derinliği besleyici ve ilmî gelişimi teşvik edici bir işlev üstlenmektedir. Bu kapsamda ulemâ, hakikatin ortaya çıkmasını temin etmek amacıyla, hataları dile getirme sorumluluğunu şahıs merkezli değerlendirmelere indirgemeksizin ifa etmiştir.[13] Nitekim Şâfiî fakihlerinden İbn Hacer el-Heytemî (öl. 974/1567), bu anlayışı şu şekilde ifade etmektedir: "Âlimlerin birbirlerine itiraz etmeleri, onları tahkir veya küçümseme amacı taşımaz; zira bu tür itirazların nihai gayesi, Allah rızasına uygun olarak doğrunun ortaya çıkmasıdır."[14] Molla Bedreddin'in söz konusu çalışmasında serdettiği eleştiriler de bu geleneğin izlerini taşımaktadır. Eserlere duyulan hürmeti muhafaza ederek ilmî tenkidin yapıcı zemininde konumlanmaktadır. Bu yönüyle onun değerlendirmeleri, bilgiye ulaşma sürecine katkı sunan nitelikli bir eleştirel tutumun yansımasıdır.

2.1. Eleştirdiği Hususlar ve Kullandığı İfadeler

Molla Bedreddin'in metinler arası değerlendirmelerinde, düşünsel tutarlılığı ve ilmî sorumluluğu önceleyen bir tavır sergilediği açıkça görülmektedir. Özellikle hatalı bulduğu görüşler karşısında, bunların sahibine bakmaksızın eleştiri hakkını kullanması, onun ilmi bir kaygı ve hakikat arayışı doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. Molla Bedreddin'in eleştirel yöneliminin özellikle Câvî'nin bazı görüşleri üzerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda onun eleştirileri, yalnızca bir metin okumaktan ibaret olmayıp aynı zamanda yorum farklılıklarına ve metodolojik yaklaşımlara dair derinlikli bir muhakemeyi içermektedir. Söz

---

[12] Molla Bedreddin'in eserleriyle ilgili tafsilatlı bilgi almak için bkz. Turgay, "Müfessir Muhammed Bedreddin Sancar Hayatı Eserleri ve Tefsirciliği", 266-267; Hasan Çağlar, *Bedreddin Sancar ve Ebdeu'l-beyân li cemîi âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsiri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 8-15; Öğmüş, "Bedreddin Sancar ve Ebdeʿu'l-beyân Adındaki Tefsiri", 730-731; Özcan, "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", 232-255.

[13] Bkz. Mehmet Aziz Yaşar, "Şafiî Mezhebinde Mezhep İçin Eleştiri Kültürüne Bir Örnek Olarak İsnevî'nin Nevevî'ye Eleştirisi", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı- III: (M. XII.-XIX. Yüzyıl Arası)* (İstanbul: İlbey Matbaa, 2021), 73-76

[14] Bkz. Şemsüddîn Muhammed b. Süleymân el-ed-Dımaşkī el-Medenî el-Kürdî, *el-Fevâʾidü'l-medeniyye fî-men yüftâ bi-ḳavlihî min eʾimmeti'ş-Şâfiʾiyye*, ed. Bessâm Abdulvahhâb el-Câbî (Lübnan: Dâru'l-Ceffân ve'l-Câbî/Dâru Nuri's-Sabâh, 1432), 34.

konusu tenkitler, genel olarak belirli tematik alanlarda toplanabilmektedir. Bu alanlar, eleştirilerin yöneltildiği kavramlar esas alınarak tartışma zeminine göre tasnif edilmekte ve aşağıda müstakil başlıklar hâlinde sunulmaktadır. Eleştiriler ağırlıklı olarak şu hususlara yöneliktir: İbarelerin tertip ve ifadesindeki dağınıklık; bazı tarihî bilgilerin hatalı ya da eksik aktarılması; yanlış anlaşılmaya açık veya kapalı ifadelerin tercih edilmesi; dil ve üslup açısından hatalı ya da gereksiz ibarelerin kullanılması ile bütünlük arz etmeyen anlatımların bulunmasıdır. Bu kapsamda dile getirdiği eleştirilerin bazı örnekleri şu şekilde ifade edilebilir: ما ذكره...غير مشهور… "*Onun zikrettiği görüş muteber kaynaklarda yaygın değildir…*",[15] المشهور أنه… "*Meşhur olan görüşe göre durum böyledir…*",[16] بل الصواب… "*Bilakis, isabetli olan görüş şudur…*",[17] المناسب له… "*Uygun olan tercih şudur…*",[18] الأوضح… "*Daha açıklayıcı olan tercih şudur…*",[19] الصواب… "*Doğru olan görüş şudur…*",[20] وهو أولى… "*Bu tercih daha önceliklidir…*",[21] الأخصر والأظهر… "*Daha kısa ve daha açık olan ifade şudur…*",[22] لا حاجة إلى هذا القيد… "*Bu kayda ihtiyaç bulunmamaktadır…*",[23] الظاهر… "*İlk bakışta anlaşılan görüş şudur…*",[24] بقي… "*Geriye şu husus kalmaktadır…*",[25] الأولى تأخيره عن… "*Onun, ...'dan sonraya bırakılması daha uygundur…*",[26] المعتمد العكس… "*Muteber olan görüş bunun aksinedir…*".[27] Yukarıda geçen ifadeler, genellikle bir metin şerh edilirken müellifin görüşünü tashih etmek, tercihte bulunmak ya da okuyucuya daha isabetli olanı sunmak amacıyla kullanılmaktadır.

3. Başka Kaynakları Referans Göstererek Yaptığı Eleştiriler

Molla Bedreddîn'in, Câvî'nin ifadelerini kapsamlı biçimde analiz ettiği dikkat çekmektedir. O, müellifin aktardığı bilgilerle yetinmemekte; ilgili ifadelerin doğruluğunu farklı kaynaklara başvurarak test etmektedir. Bu yöntemi sayesinde, Câvî'nin okuyucuya sunduğu bazı bilgilerin hatalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Câvî'nin İmâm Mâlik'in (öl. 179/795) doğum tarihine ilişkin olarak onun Hicrî 83 yılında dünyaya geldiğini ifade etmesi, Molla Bedreddîn'in dikkatinden kaçmamıştır.[28] Molla Bedreddîn, bu ifadeyi eleştirerek في إعانة الطالبين أن ولادته عام تسعين "*İ'ânetu't-tâlibîn*'de *geçtiği üzere doğumu 90'dır*" şeklinde bir görüşe yer vermektedir.[29] Bu eleştirinin başka bir kaynağa atıfla dile getirildiği açıkça görülmektedir. Yapılan incelemeler neticesinde, gerçekten de Dimyâṭî'nin (öl. 1310/1893) *İ'ânetu't-tâlibîn* adlı eserinde وولادة مالك سنة تسعين ifadesini kullandığı tespit edilmiştir.[30] Her ne kadar Molla Bedreddîn bu noktada açıkça dile getirmese de İmâm Mâlik'in doğumuna dair farklı rivayetlerin bulunduğunu ve bu sebeple Câvî'nin söz konusu meselede kesin bir görüş bildirmemesi gerektiğini ima etmektedir. Dolayısıyla Molla Bedreddîn, Câvî'nin eserinin bir şerh olması hasebiyle, yalnızca tek bir rivayeti aktarmakla yetinmeyip mevcut

---

15 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2013), 17.
16 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 25.
17 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 50.
18 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 66.
19 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 78.
20 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 94.
21 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 96.
22 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 105.
23 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 126.
24 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 140.
25 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 151.
26 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 162.
27 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 218.
28 Muhammed Nevevî el-Câvî, *eş-Şimârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 5.
29 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 5.
30 Ebû Bekr Osman b. Muhammed Şettâ ed-Dimyâtî, *İ'ânetu't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethi'l-mü'în* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997), 1/25.

alternatif görüşlere de yer vermesi gerektiği yönündeki eleştirisini okuyucuya hissettirmektedir. Öte yandan Molla Bedreddîn'in eleştirilerini dile getirirken yalnızca bir kaynağa bağlı kalmadığı, ihtiyaç duyduğunda farklı kaynaklara da başvurduğu görülmektedir. Zira İmâm Mâlik üzerine yapılan çağdaş araştırmalarda da doğum tarihine ilişkin kesin bir bilgi bulunmadığı ve bu tarihin genellikle Hicrî 90 ile 98 yılları arasına tarihlendirildiği ifade edilmektedir.[31]

4. Meşhur Görüşe Muhalefet Ettiğine Yönelik Eleştirileri

Câvî, *eş-Şimârü'l-yâniʿa* adlı eserinin semiyyat konusunda kabir azabı ve kabirde soru soran meleklerden bahsettikten sonra bu sorgudan muaf olan bazı kişilerden bahsetmektedir. Ona göre İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî (öl. 478/1085) ve meşhur Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd (öl. 193/809) de kabir sorgusundan muaf tutulan kişiler arasında yer almaktadır.[32] Molla Bedreddin, bu ibareyi incelerken eleştirel olarak şunları söylemektedir: ما ذكره من أن إمام الحرمين وهارون الرشيد حفظا من سؤال القبر غير مشهور عنهما؛ فينبغي عدم اعتقاد ذلك فيهما على أنه من الدين.[33] Bu ifade, ele alınan iki şahsiyet (Cüveynî ve Hârûn er-Reşîd) hakkında nakledilen bir rivayetin güvenilirliğine dair eleştirel bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Molla Bedreddin'in söz konusu ifadesi, hem kelamî hem de tarihsel rivayetlerin değerlendirilmesi bağlamında dikkatli bir metodolojiye işaret etmektedir. Müellif, İmâmü'l-Haremeyn ve Hârûn er-Reşîd'in kabir azabından muaf tutulduklarına dair nakledilen bilgilerin meşhur olmadığını, yani ne klasik kaynaklarda geniş kabul gördüğünü ne de sahih rivayet zincirlerine dayandığını belirtmektedir. Bu tür rivayetlerin dini bilgi olarak sunulmasının sakıncalı olduğuna vurgu yapılmakta ve inanç esaslarıyla doğrudan ilgili olmayan, hatta uydurma veya zayıf kabul edilme ihtimali bulunan haberlerin akidevi bir yükümlülük gibi değerlendirilmemesi gerektiği dile getirilmektedir. Bu yaklaşım, akide ile ilgili meselelerde delil olarak yalnızca katʿî bilgiye dayalı kaynaklara müracaat edilmesi gerektiği yönündeki klasik usul ilkesine uygundur. Zira gerek İmâmü'l-Haremeyn gerekse Hârûn er-Reşîd hakkında böyle bir ayrıcalığın sabit olduğu hususu ne Kur'ân ne de sahih sünnet tarafından desteklenmekte, dolayısıyla bu tür haberler zannî olmaktan öteye geçememektedir. Ayrıca ifade, dinî bağlamda şahısları mutlak bir kutsiyetle anma eğilimlerine karşı eleştirel bir duruş da sergilemektedir. Zira kabir sualinden korunmak gibi bir mertebenin, kişinin dindeki konumunu mutlaklaştıran bir anlam taşıyabileceği düşüncesi, toplumda zamanla hurafeye varabilecek inançlara zemin hazırlayabilir. Bu yönüyle müellifin uyarısı, bidʿat ve hurafe ile mücadele geleneği içerisinde anlam kazanır. Molla Bedreddin, İbrâhîm el-Bâcûrî (öl. 1277/1860) ve bazı diğer ulemânın görüşlerine de atıfta bulunarak kabir sorgusunun peygamberler, şehitler ve çocuklar dışında kalan herkes için vâki olduğunu dolayısıyla bu konuda herhangi bir istisna tanınamayacağını ifade etmektedir.[34] Bu yaklaşımıyla, Câvî'nin ilgili şahısların kabir sorgusundan muaf tutulduklarına dair ileri sürdüğü iddiayı bir kez daha ilmî delillerle geçersiz kılmaya çalışmaktadır.[35]

Hasebullah, *er-Riyâżü'l-bedîʿa* adlı eserinde namazın sünnetlerinden biri olarak iftitâh duasını da zikretmektedir. Bu çerçevede Câvî de دعاء الافتتاح terimini şerh ederken şu açıklamayı yapar: أي: دعاء اللهم ... يفتتح به الصلوة، فمنه: اللهم باعد بيني وبين خطاياي كما باعدت بين المشرق والمغرب.[36] Bu açıklamada Câvî, iftitâh duası olarak باعد بيني وبين خطاياي duasını örnek vermektedir. Ne var ki, Şâfiî mezhebine mensup bir fakih olan

31 Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/506-513.

32 Câvî, *eş-Şimârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa*, 17.

33 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 17.

34 Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh et-Teftâzânî, *Şerḥu'l-ʿAḳāʾid* (Dimaşk: Dâru'd-Dekâik, 2022), 145-147; İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî, *Tuḥfetü'l-mürîd ʿalâ Cevhereti't-tevḥîd* (Lübnan: Dâru Tahkîki'l-Kitâb, 2018), 344-351.

35 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 17.

36 Câvî, *eş-Şimârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa*, 96.

Câvî'nin bu tercihi dikkat çekicidir. Zira Şâfiî mezhebi içerisinde namazın başında okunması meşhur olan iftitâh duası, وجهت وجهي للذي فطر السماوات والأرض .. şeklinde başlayan duadır.[37] Molla Bedreddin, bu mezhebî geleneğin farkında olarak Câvî'nin değerlendirmesine eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Onun, ومنه: وجهت وجهي...إلخ وهو أولى ifadeleriyle Câvî'yi tashih ettiği görülmektedir.[38] Burada Molla Bedreddin, اللهم باعد duasının iftitâh duası olarak zikredilebileceğini kabul etmekle birlikte وجهت ile başlayan duanın Şâfiîler açısından daha öncelikli ve yerleşik olduğunu vurgulamaktadır. Molla Bedreddin'in Câvî'nin metnine yaklaşımında sergilediği metodolojik titizliği ve mezhebî perspektifi koruma hassasiyetini yansıtmaktadır. Câvî'nin kendi mezhebinde yaygın olan uygulamaya yer vermemesi ya da bu tercihini gerekçelendirmemesi, Molla Bedreddin'in eleştirisini anlamlı kılmaktadır. Nitekim bu tür müdahaleler, sadece dilsel veya kavramsal düzeyde değil, aynı zamanda mezhebî-fıkhî zeminde de Câvî'nin ifadelerinin değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Böylece Molla Bedreddin, dil şerhi bağlamında sadece lafzî açıklamalarla yetinmeyip aynı zamanda ilgili metinlerin fıkhî arka planını da dikkate alarak müellifi tashih etmektedir.

5. Yanlış Bilgi Verdiğine Yönelik Eleştirisi

Molla Bedreddin'in bazı eleştirileri, doğrudan Câvî'nin konu bağlamında hatalı bilgi aktardığına yöneliktir. Nitekim Câvî, kabir sorgusundan muaf tutulan kimseler arasında Cuma gecesi vefat edenlerin de bulunduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, Cuma gecesinin başlangıcıyla ilgili olarak وابتداء ليلة الجمعة من زوال يوم الخميس "*Cuma gecesinin başlangıcı Perşembe gününün zeval vaktinden itibaren olur*" şeklinde bir açıklama yapmaktadır.[39] Ancak Molla Bedreddin, bu görüşü isabetli bulmamakta ve المشهور أنه من مغربه فليراجع "*Meşhur olan, Cuma gecesinin güneşin batmasıyla başladığıdır. Bu husus gözden geçirilsin*" ifadeleriyle söz konusu yaklaşımı eleştirmektedir.[40] Molla Bedreddin'in bu müdahalesi, fıkhî literatürde vakitlerin tespiti konusundaki yerleşik görüşleri esas aldığına ve bu tür meselelerde meşhur kavli önceliğine işaret etmektedir. Zira İslâmî gelenekte gece, güneşin batmasıyla başlar ve bu doğrultuda Cuma gecesi de Perşembe akşamı güneşin batmasıyla başlamış sayılır. Câvî'nin zeval vaktini esas alan yaklaşımı ise hem sıra dışı bir yorum olarak görülmekte hem de fıkıh usulü açısından tenkide açık bir anlayış sergilemektedir. Böylece Molla Bedreddin'in kullandığı "فليراجع" ifadesi, sadece muhatabın hatasını düzeltmeye yönelik değil, aynı zamanda okuyucuyu da bu konuda kaynaklara müracaat etmeye teşvik eden ilim ehline mahsus ölçülü bir uyarı olarak değerlendirilebilir.

Câvî, salâtü't-tesbîh hakkında bilgi verirken her rekâtta yetmiş beş tesbih okunacağını belirttikten sonra, bu tesbihlerin namazın hangi bölümlerinde yerine getirileceğini de

---

[37] Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990), 1/128; Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî, *el-Muḫtaṣar* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990), 107; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-İḳnâʿ* (By.: yy., ts.), 38; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-maṭlab fi dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdulazîm Mahmud ed-Dîb (Suudi Arabistan: Dâru'l-Minhâc, 2007), 2/137; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmûʿ şerḥu'l-Mühezzeb* (By.: Dârü'l-Fikr, ts.), 3/314-315; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, *Feṭḥu'l-vehhâb bi-şerḥi Menheci'ṭ-ṭullâb* (By.: Dârü'l-Fikr, 1994), 1/48; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *el-İḳnâʿ fî ḥalli elfâẓi Ebî Şücâʿ* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/142; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Nihâyetü'l-muḥtâc ilâ şerḥi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984), 1/474; Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Cemel, *Fütûḥâtü'l-vehhâb bi-tavżîḥi Şerḥi Menheci'ṭ-ṭullâb* (By.: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/352; Ahmet Hilmî Koğî, *Hediyyetü'l-ḥabîb* (Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2023), 92; Zeynelâbidîn Çiçek, *Tüḥfetü'l-aḥyâr fi tercemeti Ğāyeti'l-iḫtiṣâr* (Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2024), 113.

[38] Molla Bedreddin, *Taʾlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 96.

[39] Câvî, *eş-Şimârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa*, 25.

[40] Molla Bedreddin, *Taʾlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 25.

açıklamaktadır. Bu kapsamda, وفي جلسة الاستراحة أو بعد التشهد أربعا "*İstirahat oturuşunda veya teşehhüdden sonra dört tesbih*" ifadesini kullanmaktadır.[41] Ancak bu ibare, namazın sıralı yapısı ve ilgili fıkhî literatür göz önünde bulundurulduğunda anlam bakımından sorun arz etmektedir. Molla Bedreddin, söz konusu ifadede maddî bir hata bulunduğunu tespit ederek, burada geçen "بعد التشهد" ifadesinin doğrusu "قبل التشهد" olması gerektiğini belirtmekte ve Câvî'nin burada bir yanlışlığa düştüğünü açıkça ifade etmektedir.[42] Nitekim klasik fıkıh kaynaklarında da salâtü't-tesbîh uygulamasında dört tesbihin, teşehhütten önce okunacağı ifade edilmektedir.[43] Bu durum, Molla Bedreddin'in düzeltmesinin hem metnin içeriğiyle hem de fıkhî literatürle uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece Molla Bedreddin'in sadece içerik düzeyinde değil, aynı zamanda ibaredeki lafzî tutarlılık ve fıkhî uygulamalarla uyumluluk açısından da dikkatli bir okuma gerçekleştirdiğini göstermektedir. Ayrıca onun bu tür maddî hatalara müdahalesi, metni ilmî açıdan tashih etme amacı taşıdığı gibi, okuyucuya doğru bilgi aktarımını da güvence altına almaktadır.

6. İbareye Yönelik Eleştirisi

Molla Bedreddin'in bazı eleştirilerinin doğrudan ibareye yönelik olduğu görülmektedir. Bu kapsamda o, bir ifadenin anlaşılması için anlam bütünlüğü gözetilerek siyak ve sibâkın dikkate alınması gerektiğine inanmaktadır. Nitekim *er-Riyâżü'l-bedîʿa* müellifi, abdest esnasında suyun bedene ulaşmasını engelleyen kirlerin giderilmesi gerektiğini belirttikten sonra, bu kirlerin giderilmesinde ciddi bir meşakkat söz konusuysa bunun mazur görülebileceğini ifade etmektedir. Câvî ise bu görüşü okuyucuya daha anlaşılır kılmak amacıyla بأن صارت جزءا من البدن لا يمكن فصلها عنه "*Bedenin bir parçası hâline geldiği ve ondan ayrılmasının mümkün olmadığı*" ifadesini ileri sürmekte, ardından ومن ثم لا ينقض مسها الوضوء؛ لأنها كالجزء من البدن "*Dolayısıyla ona dokunmak abdesti bozmaz. Çünkü o, bedenin bir parçası gibidir*" şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır.[44] Molla Bedreddin ise bu ibarenin bağlamıyla uyumlu olmadığını savunmakta ve ينقض بل الصواب: الأولى "*Tercih edilmesi gereken, hatta doğru olan abdesti bozar*" ifadesiyle düzeltme teklifinde bulunmaktadır.[45] Söz konusu ibare dikkatle incelendiğinde, Molla Bedreddin'in eleştirisinin haklılık taşıdığı anlaşılmaktadır. Zira, eğer bu tür kirler gerçekten bedenin bir parçası konumuna gelmişse ve bedenin bir cüzü hükmündeyse, bedenin diğer parçalarına dokunmak abdesti bozduğu gibi bu kirlere dokunmanın da aynı sonucu doğurması gerekir. Câvî'nin bu yöndeki değerlendirmesi, hüküm açısından bir iç tutarsızlık barındırmaktadır. Bununla birlikte, Câvî'nin ilmî titizliği göz önüne alındığında böyle bir hataya düşmesi pek muhtemel görünmemektedir. Bu nedenle ilgili ifadedeki çelişkinin, yüksek ihtimalle bir istinsah veya baskı hatasından kaynaklandığı söylenebilir. Ancak her hâlükârda, Molla Bedreddin'in yaptığı tenkit, metne gösterdiği dikkat ve inceleme hassasiyetini ortaya koymaktadır. Bu onun en küçük anlam sapmalarına karşı bile duyarlı bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

Câvî, avret yerinin örtülmesiyle ilgili olarak ويكون سترة العورة بما يمنع إدراك لون البشرة وما يشتمل على المستور "*Avret yerinin örtülmesi, ten renginin algılanmasını engelleyen ve örtülen kısmı kapsayan şeyle gerçekleşir*"

---

41 Câvî, *eş-Şimârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa*, 94.

42 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 94.

43 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî İbn Hacer, *Tuḥfetü'l-muḥtâc bi-şerḥi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1983), 2/239; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî İbn Hacer, *el-Minhâcü'l-ḳavîm* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 141.

44 Câvî, *eş-Şimârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa*, 50.

45 Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa*, 50.

şeklinde bir tanım ortaya koymaktadır.[46] Bu ifadeyle Câvî, setr-i avretin hem görsel engelleme hem de fiziksel örtme boyutunu vurgulamaktadır. Ancak Molla Bedreddin, bu tanımı gereksiz tekrar açısından problemli bularak doğrudan "ما" edatının düşürülmesini önermekte ve الأوضح حذف ما "*Daha açıklayıcı olan, "mâ'nın hazfidir*" demektedir.[47] Ona göre, وما يشتمل على المستور ifadesi, önceki بما يمنع إدراك لون البشرة ifadesiyle anlam bakımından yeterince karşılanmıştır ve ilave edilen kısım lafzî olarak anlamı pekiştirmekten öteye geçmemektedir. Bu nedenle, ifadenin sadelik ve açıklık bakımından güçlendirilmesi için "ما" edatının çıkarılması daha uygun görülmektedir. Bu örnek, Molla Bedreddin'in sadece fıkhî içeriğe değil aynı zamanda ifade berraklığı, lafzî yapı ve retorik uyuma da büyük önem verdiğini göstermektedir. Böylece metinde anlamı zayıflatabilecek veya gereksiz tekrarlarla karışıklık oluşturabilecek unsurlar dikkatle tespit edilerek tashih edilmeye çalışılmaktadır.

7. İbarenin Tertibine Yönelik Eleştiriler

Bazı durumlarda Câvî'nin kullandığı ifadelerde doğrudan bir anlam hatası bulunmamakla birlikte bu ifadelerin yer seçimindeki isabetsizlik sebebiyle Molla Bedreddin'in eleştirilerine konu olduğu görülmektedir. Nitekim Hasebullah, *er-Riyâżü'l-bedîʿa* adlı eserinde, taharet bahsinde köpek ve domuz dışındaki az miktardaki kan ve irin için ruhsat bulunduğunu ifade etmektedir. Câvî ise bu görüşü açıklarken birtakım şartlar zikrettikten sonra ولا يضر فعل الفاعل في الفصد والحجم "*Hacamat ve kan aldırma gibi durumlarda failin fiili zarar vermez*" ifadesiyle konuyu izah etmeye çalışmaktadır.[48] Hasebullah, bazı şartlar altında çok miktarda kanın da mazur görülebileceğini وعن الكثير أيضا، إن كان من الشخص نفسه وخرج بغير فعله "Çok kan da eğer kişinin kendisinden ve kendi fiili olmaksızın çıkmışsa, mazur sayılır" şeklinde açıklamaktadır. Câvî, bu ifadeyi şerh ederken söz konusu ruhsatın mutlak olmayıp dört şartın sağlanmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu şartlardan birincisi, أن لا تكون بفعل فاعل "*Kan çıkışı, kişinin kendi fiiliyle gerçekleşmemelidir*" şeklinde formüle edilmiştir.[49] Molla Bedreddin, metnin genel seyri ve mantıksal akışı çerçevesinde, Câvî'nin ولا يضر فعل الفاعل في الفصد والحجم ibaresinin yer seçiminde hata yaptığını, bu ifadenin konunun daha ileriki bir aşamasında, özellikle de أن لا تكون بفعل فاعل şartının ardından zikredilmesi gerektiğini açık bir şekilde dile getirmektedir.[50] Gerçekten de ibare kendi içinde anlamlı ve doğru olsa da Molla Bedreddin'in işaret ettiği üzere metin içerisindeki konumunun isabetli olmaması, okuyucunun meseleyi doğru kavramasını güçleştirebilecek bir unsurdur. Bu örnek, Molla Bedreddin'in metne yalnızca içerik düzeyinde değil, aynı zamanda düzen ve yapı bakımdan da yaklaşarak eleştirel bir bakış geliştirdiğini, küçük görülebilecek hataların dahi ilmî tutarlılığı nasıl etkileyebileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Câvî, camiye girişin itikâf hükmünü kazanabilmesi ve bu fiilden vacip düzeyinde bir amelin sevabının elde edilebilmesi için kişinin niyetin yanı sıra ayrıca bir nezirde bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Bu kapsamda şu ifadeyi kullanır: لله علي أن أعتكف، أو نذرت أن أعتكف في هذا المسجد مدت إقامتي هذه فيه؛ ليثاب عليه ثواب الواجب، ثم ينويه. Burada, kişi camiye girerken "Allah için bu mescitte bulunduğum süre zarfında itikâfa girmeyi adadım" şeklinde bir nezirde bulunmalı, ardından da itikâf niyetini

[46] Câvî, *eṣ-Ṣimârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa*, 78.
[47] Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ṣ-Ṣimâri'l-yâniʿa*, 78.
[48] Câvî, *eṣ-Ṣimârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa*, 66.
[49] Câvî, *eṣ-Ṣimârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa*, 66.
[50] Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ṣ-Ṣimâri'l-yâniʿa*, 66.

getirmelidir. Câvî bu ifadeyeثم ينويه، ليثاب عليه ثواب الواجب cümlesiyle devam etmekte ve bu şekilde nezir ve niyetin birlikte bulunmasının, kişiye farz bir ibadeti yerine getirmiş gibi sevap kazandıracağını ifade etmektedir. Ancak Molla Bedreddin, bu yapının tertibine itiraz eder. Ona göreليثاب عليه ثواب الواجب cümlesi, ثم ينويه ifadesinden sonra gelmelidir. Zira burada söz konusu olan iki cümle arasında illet-malûl (sebep-sonuç) ilişkisi bulunmaktadır. Molla Bedreddin'e göre, itikâf sevabının vacip ibadet sevabı gibi olması, ancak niyetin gerçekleşmesiyle mümkün olur. Dolayısıyla, cümlelerin mantıksal ve fıkıh yönüyle doğru bir sırayla sunulması gerekir. Şöyle ki: ثم ينويه ifadesi, fiilî yönüyle bir başlangıçtır. ليثاب عليه ثواب الواجب ise bu niyetin gerekçesidir. Böylece Molla Bedreddin'in önerdiği dizilim hem dil mantığı açısından hem de illet-malûl ilişkisi bakımından daha isabetlidir. Molla Bedreddin, lafzî ve mantıksal tutarlılığı gözeterek Câvî'nin ifadesine müdahale etmektedir. Şerh geleneği içinde sadece anlam düzeyinde değil, metnin iç mantığı ve tertibi açısından da bir düzeltme işlevi üstlenmektedir. Bu yaklaşım, onun dilsel-fıkhî şerh anlayışının derinliğini ortaya koymaktadır.

8. İbarenin Yanlış Anlaşılmasına Yönelik Eleştiriler

Molla Bedreddin'in Câvî'ye yönelttiği eleştirilerin bir kısmı, doğrudan metindeki ifadenin yanlış anlaşılmaya elverişli olmasıyla ilgilidir. Molla Bedreddin, bu tür durumlarda ibarenin lafzî olarak hatalı olmadığını kabul etmekle birlikte okuyucunun zihninde oluşabilecek muhtemel anlam sapmalarını bertaraf etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda yaptığı eleştiriler, sadece metne değil, aynı zamanda metnin anlaşılma biçimine yöneliktir. Nitekim Hasebullah, namazın bir rüknü olarak Fâtiha sûresinin tilâvetinden bahsederken önce bazı hususiyetleri sıralamakta, ardından da tecvit kuralları bağlamında birtakım teknik açıklamalara yer vermektedir. O, ومراعات تشديداتها الأربع عشرة "*On dört şeddenin dikkate alınması*" ifadesiyle, Kur'ân kıraatinde şeddeyle okunan harflerin gereği gibi telaffuz edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Câvî ise bu ibareyi açıklarken لأنها صفات لحروفها المشددة "*Çünkü onlar, şeddeli harflerin sıfatlarıdır*" şeklinde bir yorumda bulunmaktadır.[51] Ancak Molla Bedreddin, bu açıklamayı yeterli ve doğru bulmamakta; بل كل شدة حرفان "*Aksine her şedde iki harftir*" ifadesiyle Câvî'nin yaklaşımını eleştirmektedir.[52] Ona göre Câvî'nin açıklaması, şeddeyi tek bir harfin niteliksel bir sıfatı olarak değerlendirmeye müsaittir. Bu ise şeddenin mahiyetine dair geleneksel kıraat ve sarf anlayışıyla örtüşmemektedir. Zira klasik sarf ve kıraat literatüründe şedde, bir harfin iki kez arka arkaya gelmesiyle oluşur ve bu yönüyle lafzî olarak iki ayrı harf kabul edilir. Dolayısıyla, her şeddeyi sadece "bir harfin sıfatı" olarak nitelemek, fonetik ve yapısal açıdan eksik bir tanımlama olur. Molla Bedreddin'in bu noktadaki düzeltmesi, şeddenin harf sayımındaki etkisini vurgulamakta ve Câvî'nin açıklamasının teknik bir hataya yol açabileceğini ortaya koymaktadır. Zira Câvî'nin bu ifadeleri lafzen doğru olsa bile bağlam içerisinde farklı şekillerde anlaşılmaya müsaittir. Bu örnek, Molla Bedreddin'in yalnızca fıkıh alanında değil, dilbilimsel meselelerde de dikkatli ve titiz bir metin değerlendirmesi yaptığını göstermektedir. Ayrıca, onun yaklaşımı, Arapçanın yapısal kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalan klasik dilci metodolojiye olan vukufiyetini de yansıtmaktadır.

9. Gereksiz Uzatmalara Yönelik Eleştirileri

Molla Bedreddin'in hâşiyesi incelendiğinde onun yalnızca anlam hatalarına veya mezhebî tercihlere yönelik düzeltmeler yapmakla yetinmediği, aynı zamanda dilsel tasarruflara, özellikle

[51] Câvî, *eṣ-Ṣimârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa*, 84.
[52] Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale'ṣ-Ṣimâri'l-yâniʿa*, 84.

de lafzî fazlalıklara yönelik eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Bu yönüyle onun şerh anlayışı, sadece bir açıklama değil aynı zamanda metni dilsel bakımdan arındıran bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Nitekim Câvî'nin imam ve cemaatin açık alanda namaz kılması durumunda uyulması gereken şartları tafsilatlı bir şekilde açıkladığı bölümde, mescitte kılınan namazla ilgili şu ifadeyi kullandığı görülür: أما لو كانا في مسجد فشرط العلم بانتقالات الإمام بما مر وإن بعدت المسافة بينهما، بأن زادت المسافة على ثلثمأة ذراع، لكن بشرط إمكان الوصول إلى الإمام، ولو باستدبار القبلة "*Şayet her ikisi de (yani imam ve cemaat) bir mescit içerisinde bulunuyorlarsa, imamın hareketlerinden haberdar olunması –daha önce geçen şartlara uygun biçimde– gereklidir. Bu, aralarındaki mesafe üç yüz arşını aşmış olsa dahi geçerlidir. Ancak bu durumda, imama ulaşmanın mümkün olması şart koşulur; bu ulaşma, kıbleye sırt çevirmek suretiyle dahi olsa yeterlidir.*"[53] Bu cümlede Câvî, mescit gibi kapalı bir mekânda mesafe uzasa bile – üç yüz arşınlık bir uzaklık söz konusu olsa dahi – eğer imama ulaşmak mümkünse cemaatin namazının geçerli olacağını belirtmektedir. Ancak burada, önceki bilgilerle tekrar eden kısımlar ve teknik bir ayrıntı olarak sunulan ولو باستدبار القبلة gibi ifadeler metni gereksiz uzatmakta ve asıl hükmün ifadesinde bir ağırlık oluşturmaktadır. Molla Bedreddin, bu noktada açık bir müdahalede bulunarak söz konusu ibarenin bir kısmının lüzumsuz olduğuna işaret eder. Onun değerlendirmesi şu şekildedir: الأخصر والأظهر: فلا يشترط زيادة على ما مر إلا إمكان الوصول "*Daha kısa ve daha açık olan, geçen şartlara ek olarak yalnızca imama ulaşmanın mümkün olması şartı dışında ilave bir şart aranmaz.*"[54] Bu ifadeyle Molla Bedreddin, Câvî'nin uzun uzadıya tekrar ettiği açıklamalara gerek olmadığını, önceki şartlara ek olarak yalnızca "imama ulaşmanın mümkün olması" şartının belirtilmesinin hem yeterli hem de daha açık olduğunu savunmaktadır. Bu eleştiri, Molla Bedreddin'in metne yaklaşımında tasvirî açıklamalara değil hükmün özünü ifade eden kısa ve özlü ibarelere öncelik verdiğini göstermektedir. Onun bu tutumu, özellikle klasik fıkıh metinlerinde sıklıkla karşılaşılan lafzî tekrarları ve gereksiz detayları azaltmayı amaçlayan tutumunun yansımasıdır. Ayrıca bu tutum, hem metnin didaktik işlevini artırmakta hem de öğrencilerin kavramalarını kolaylaştırmaktadır. Molla Bedreddin'in bu tür müdahaleleri, sadece bir şerh değil, aynı zamanda bir metin düzenleme faaliyeti niteliği taşımaktadır. Fıkhî içeriğin daha açık, daha öz ve mezhebe uygun bir şekilde aktarılmasını temin etmektedir.

Sonuç

Molla Bedreddin, klasik İslam ilim geleneği içinde fıkıh, usûl, kelâm, mantık ve dil gibi temel alanların birçoğunda eser vermiş nadir âlimlerden biridir. Onun kaleme aldığı metinler, yalnızca geleneksel bir şerh anlayışının ürünü olmaktan ziyade, yoğun bir ilmî tetkikin ve süreklilik arz eden ilmî gayretin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, eserlerinin hem derinlikli bir yorumlama çabasını hem de ilim yolunda gösterilen kararlı sebatı yansıtması bakımından dikkate değerdir. Kullandığı dil genellikle veciz, anlam yoğunluğu ise yüksek düzeydedir. Bu nitelikler, Câvî'nin *es-Simârü'l-yâniʿa* adlı eserine yazdığı hâşiyede de açıkça görülmektedir. Söz konusu hâşiye, sadece açıklayıcı değil, aynı zamanda eleştirel, düzeltici ve yönlendirici bir nitelik taşımakta, klasik şerh anlayışını aşarak metni ilmi süzgeçten geçiren bir müdahale metni hâline gelmektedir.

Molla Bedreddin'in eleştirileri, yalnızca lafzî yahut mezhebî bağlamda değil daha çok metnin ilmî güvenilirliğini, kavramsal netliğini ve mezhebî tutarlılığını korumaya yöneliktir. Bu çerçevede, müellifin başka kaynaklara dayanmaksızın yaptığı nakilleri ilgili literatüre arz ederek

[53] Câvî, *es-Simârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa*, 105.
[54] Molla Bedreddin, *Taʿlîḳ ale's-Simâri'l-yâniʿa*, 105.

tashih ettiği pek çok yer mevcuttur. Özellikle meşhur görüşe muhalefet eden ifadelerde, Şâfiî mezhebinin temel kaynaklarını referans göstererek düzeltmelerde bulunması, onun mezhebî otoriteye olan bağlılığını da ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, muhteva açısından hatalı veya eksik bilgi içeren ifadeleri tespit ederek ilmî bir hassasiyetle müdahalede bulunmaktadır.

Molla Bedreddin, yalnızca bilgi düzeyinde değil ibare yapısı, tertip ve anlatım tarzı bakımından da Câvî'nin metnine nüfuz etmektedir. Bazı cümlelerde anlamın yanlış anlaşılmasına müsait yapıların varlığını eleştirirken, bazılarında gereksiz uzatmalara ve tekrar eden ifadelerle doğan anlam bulanıklığına dikkat çekmektedir. Bunu yaparken hem mantık hem de dil açısından daha açık, daha kısa ve daha doğru bir anlatım önermektedir. Bu yönüyle onun müdahaleleri sadece fıkhî değil aynı zamanda dilbilimsel ve metodolojik bir yaklaşıma dayanmaktadır. Molla Bedreddin'in bu hâşiyesi klasik hâşiye geleneği içerisinde özel bir yere sahiptir. O, metni sadece açıklayan bir şârih değil metni ilmi kriterlerle yeniden şekillendiren, hatalarını tashih eden ve yer yer yeniden kuran bir münekkit olarak karşımıza çıkmaktadır. Ele aldığı konuları başka kaynaklarla karşılaştırması, mezhebi esaslara aykırılık gördüğünde çekinmeden uyarılarda bulunması ve lafzî düzeydeki inceliklere kadar nüfuz etmesi, onun ilmî titizliğini ve metodolojik ciddiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Molla Bedreddin, bugünün metin tenkidi anlayışı için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

Bâcûrî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed. *Tuḥfetü'l-mürîd ʿalâ Cevhereti't-tevḥîd.* Lübnan: Dâru Tahkîki'l-Kitâb, 2018.

Bedreddin, Molla. *Taʿlîḳ ale'ş-Şimâri'l-yâniʿa.* Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.

Câvî, Muhammed Nevevî. *eş-Şimârü'l-yâniʿa fi'r-Riyâżi'l-bedîʿa.* Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.

Cemel, Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr. *Fütûḥâtü'l-vehhâb bi-tavżîḥi Şerḥi Menheci't-ṭullâb.* 5 Cilt. By.: Dârü'l-Fikr, ts.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-meẕheb*. 19 Cilt. thk. Abdulazîm Mahmud ed-Dîb. Suudi Arabistan: Dâru'l-Minhâc, 2007.

Çağlar, Hasan. *Bedreddin Sancar ve Ebdeʿu'l-beyân li cemîi âyi'l-Ḳur'ân Adlı Tefsiri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Çiçek, Zeynelâbidîn. *Tühfetü'l-aḫyâr fî tercemeti Ğāyeti'l-iḫtişâr.* Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2024.

Dimyâtî, Ebû Bekr Osman b. Muhammed Şettâ. *İ'ânetu't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethi'l-mü'în.* 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997.

Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî. *Feṭḥu'l-vehhâb bi-şerḥi Menheci't-ṭullâb.* 2 Cilt. By.: Dârü'l-Fikr, 1994.

İbn Hacer, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî. *Tuḥfetü'l-muḥtâc bi-şerḥi'l-Minhâc.* 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1983.

İbn Hacer, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî. *el-Minhâcü'l-ḳavîm.* Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Koğî, Ahmet Hilmî. *Hediyyetü'l-ḥabîb.* Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2023.

Kürdî, Şemsüddîn Muhammed b. Süleymân el-ed-Dımaşkī el-Medenî. *el-Fevâ'idü'l-medeniyye fî-men yüftâ bi-ḳavlihî min e'immeti'ş-Şâfiʿiyye*. Lübnan: Dâru'l-Ceffân ve'l-Câbî/Dâru Nuri's-Sabâh, 1432.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-İḳnâʿ*. By.: yy., ts.

Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl. *el-Muḫtaṣar.* Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmûʿ şerḥu'l-Müheẕẕeb.* 20 Cilt. By.: Dârü'l-Fikr, ts.

Öğmüş, Harun. "Bedreddin Sancar ve Ebdeʿu'l-beyân Adındaki Tefsiri". *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*. haz. M. Nesim Doru. 729-743. Ankara: MRK Baskı, 2010.

Özcan, Esat. "Molla Bedreddin Sancar ve Sünnetle Tefsir Anlayışı (Bakara Suresi Bağlamında)", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 11/25 (Haziran 2021), 232-255. https://doi.org/10.20486/imad.920622

Özel, Ahmet. "Mâlik b. Enes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/506-513. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza. *Nihâyetü'l-muḥtâc ilâ şerḥi'l-Minhâc.* 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm.* 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *el-İḳnâʿ fî ḥalli elfâẓi Ebî Şücâʿ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh. *Şerḥu'l-ʿAḳāʾid* (Dimaşk: Dâru'd-Dekâik, 2. Basım, 2022.

Tillovî, Ebü'l-Berekât Muhammed Bedreddin. *Ḫulâṣatü'l-beyân li-cemîʿi âyi'l-Ḳur'ân*. b.y.: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 2017.

Turgay, Nurettin. "Müfessir Muhammed Bedreddin Sancar Hayatı Eserleri ve Tefsirciliği". *Uluslararası Siirt Sempozyumu*. 266-274. İzmir: Birleşik Matbaa, 2007.

Yaşar, Mehmet Aziz. "Şafiî Mezhebinde Mezhep İçin Eleştiri Kültürüne Bir Örnek Olarak İsnevî'nin Nevevî'ye Eleştirisi", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı- III: (M. XII.-XIX. Yüzyıl Arası)*. İstanbul: İlbey Matbaa, 2021.

Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-Aʿlâm.* b.y.: Dâru'l-Melâyîn, 2002.